

Krzywdzenie emocjonalne dziecka w sytuacji konfliktu okołorozwodowego rodziców

Marta Porembaska^a , Kaja Odolczyk^b

^aAkademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie,

^bstudentka Uniwersytetu Rzeszowskiego

Artykuł jest analizą danych pochodzących z opinii sporządzonych na zlecenie sądu przez Opiniodawcze Zespoły Sądowych Specjalistów w sprawach rozwodowych, pod kątem zachowań wskazywanych przez specjalistów jako przemoc emocjonalna względem małoletnich. We wstępie nakreślono psychospołeczne skutki rozwodu, a także przybliżono termin krzywdzenia emocjonalnego. Następnie zaprezentowano wyniki badań, tj. różne zachowania rodzicielskie podzielone na określone kategorie, poparte przykładowymi opisami postępowań opiekunów zaczerpniętymi z opinii. Celem artykułu jest ukazanie, jak szeroko przemoc emocjonalna może być realizowana we współczesnej rzeczywistości społeczno-kulturowej i jakie nieznanie powszechnie jej formy ujawniają się wobec małoletnich w sytuacji konfliktu okołorozwodowego. Na podstawie danych płynących z opinii zauważono, że krzywdzące zachowania nie muszą być intencjonalne, a rodzice często nie zdają sobie sprawy z konsekwencji i siły ich oddziaływania. Istotne wydaje się także, aby ze złożoności form przemocy emocjonalnej zdawali sobie sprawę specjaliści pracujący z dziećmi, a także sędziowie orzekający w sprawach rozwodowych.

SŁOWA KLUCZOWE:

ROZWÓD, KONFLIKT, PRZEMOC EMOCJONALNA, RODZICE, DZIECKO

W wyniku przemian cywilizacyjnych, w sytuacji gdy dochodzi do rozpadu rodziny coraz częściej obserwuje się dążenia obojga rodziców do przejęcia opieki nad dziećmi. Teoria przywiązania dotyczyła początkowo głównie relacji dziecko–matka, co było zgodne z panującym w tamtym czasie tradycyjnym

podziałem ról społecznych. Z czasem zaczęto doceniać rolę ojca w rozwoju dziecka, co więcej zauważono, że ojcowie mogą być główną figurą przywiązania – przykładowo odkryto, że ciepła relacja z ojcem jest predyktorem późniejszego pozytywnego rozwoju (Lucassen i in. 2011, za: Kujawa, Jezierski 2016). Wobec tego utarty wzorzec, zgodnie z którym to matka po rozwodzie opiekuje się potomstwem, a ojciec zajmuje się nim jedynie w weekendy, odchodzi do lamusa.

Z analizy akt sądowych wynika, że obecnie wielu mężczyzn nie tylko dąży do podziału czasu spędzanego z dziećmi na równi z żoną, ale często ubiega się o miano rodzica pierwszoplanowego. Może to powodować poważne trudności komunikacyjne między rozstającymi się osobami, prowadzące nierzadko do przetrwałych konfliktów, w których dobro najmłodszych z czasem schodzi na dalszy plan. W takich sytuacjach, jak wskazuje Czerederecka (2008), dzieci stają się centralnym punktem relacji rodzinnej, a zarazem osią konfliktu. Ich problemem nie jest zatem poczucie, że są niedostrzegane, ale to, iż bywają instrumentem w walce między rodzicami i zwykle są w tę walkę wmanipulowane mimo deklaracji opiekunów o kierowaniu się tylko ich interesem. Przetacznik-Gierowska i Włodarski (1994) wśród skutków obserwowanych u dziecka angażowanego w konflikt rodzicielski wymieniają zafałszowanie się dotychczasowego obrazu każdego z rodziców i rodziny jako nienaruszalnej całości oraz poczucie osamotnienia, bezradności oraz zagrożenia bezpieczeństwa i przynależności, którym często towarzyszą objawy nerwicowe.

Z dane zgromadzonych na potrzeby niniejszego tekstu wynika, że formy włączania małoletnich w konflikt rodzicielski są bardzo różnorodne, a niektóre z nich na tyle wysublimowane, że jedynie specjaliści są w stanie zidentyfikować je jako przemoc emocjonalną. Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie i skategoryzowanie zachowań rodzicielskich, które należy uznać za formy krzywdzenia emocjonalnego stosowane wobec dzieci w sytuacji konfliktu między dorosłymi. Tekst został oparty na analizie danych empirycznych pochodzących z opinii sporządzonych przez Opiniodawcze Zespoły Sądowych Specjalistów (OZSS) na zlecenie sądu w sprawach rozwodowych.

PSYCHOSPOŁECZNE SKUTKI ROZWODU

Według Czeredereckiej (2018) rozstanie rodziców (rozbitcie rodziny) pociąga za sobą naruszenie równowagi we wszystkich sferach funkcjonowania tworzących ją osób: psychicznej, społecznej, a nawet biologicznej. Zakłócenie to jest konsekwencją łańcucha przyczynowo-skutkowego, na początku którego znajduje się zerwanie więzi między rodzicami, a kolejnymi ważnymi ogniwami są zmiany w strukturze i funkcjach

rodziny – od relacji interpersonalnych między jej poszczególnymi członkami przez zakłócenia w przepływie informacji lub jego całkowite zerwanie po przeformułowanie funkcji pełnionych przez rodziców, dzieci i rodzeństwo.

Jak twierdzi Hołyst (1991), zaburzona w wyniku rozwodu, separacji lub śmierci struktura rodziny może doprowadzić do zaburzeń procesu uspołecznienia dziecka, chociaż zdarza się, że osobie pozostającej z dzieckiem udaje się stworzyć mu warunki wychowawcze kompensujące brak ojca lub matki. Najgorsza wychowawczo sytuacja występuje w tych rodzinach, w których ich rozbitcie poprzedzają konflikty na podłożu głębokich antagonizmów między rodzicami. Atmosfera wychowawcza w takich rodzinach wpływa niekorzystnie na psychikę dzieci i może być przyczyną zaburzeń w ich zachowaniu (agresji, wagarów, ucieczek z domu itp.).

Rozwód w rodzinie jest niewątpliwie jednym z najboleśniejszych przeżyć w życiu małżonków i ich dzieci. Niedojrzałość młodszych członków rodziny, ich zależność od rodziców, silna potrzeba bezpieczeństwa i podatność na zranienia sprawiają jednak, że przeżywają oni rozpad małżeństwa silniej niż rodzice. Rozwód jest dla nich swoistym wstrząsem emocjonalnym, okresem krytycznym i kryzysowym (Lewicka-Zelent, Wąsik 2015). Dorośli mają wpływ na przebieg rozwodu, kontrolują sytuację i przynajmniej do pewnego stopnia mogą przewidzieć, co się będzie działo. Dziecko natomiast czuje się bezsilne, ponieważ nie ma żadnego wpływu na rozstanie rodziców i związane z tym konsekwencje. Ponadto silny stres wywołany napiętą atmosferą w domu może przyczynić się do wystąpienia u niego zaburzeń psychosomatycznych (Lewicka-Zelent, Wąsik 2015).

Jak zauważa Beisert (2008), relacja między rodzicami jest pierwotnym, naturalnym modelem budowania własnych wizji kontaktów między kobietą i mężczyzną. Obserwacja relacji rodzicielskiej służy także do zbudowania nowego obrazu dorosłych, także własnych rodziców, postrzeganych jako istoty seksualne, istniejące niezależnie od dziecka. Na skutek wpływów tej relacji powstają prototypy obrazów kobiety i mężczyzny, wykorzystujących swoją seksualność dla stworzenia bliskich, intymnych związków.

Błażek i Lewandowska-Walter (2017) wyodrębniły kilka podstawowych zachowań występujących u dzieci w związku z sytuacją rozwodową rodziców. Pierwszym z nich jest znaczące cofnięcie się w rozwoju i trudności w wykonywaniu czynności charakterystycznych dla poszczególnych faz rozwojowych. Takie zachowanie dotyczy najczęściej młodszych dzieci, a przy właściwym postępowaniu rodziców może trwać krótko. Drugim zachowaniem, jakie może przejawiać dziecko, jest nadmierna odporność na sytuacje stresowe i uporanie się z trudną sytuacją samemu. Występuje to niezależnie od wieku dziecka pochodzącego z rodziny, gdzie rodzicom bardzo zależy

na podtrzymaniu kontaktów i więzi emocjonalnych z dzieckiem i którzy niedługo po decyzji o rozstaniu podjęli świadomą współpracę wychowawczą. Trzecim typem reakcji małego mogącym wystąpić w sytuacji rozwodowej jest prezentowanie swojego oporu, pogorszenie aktywności psychicznych i poznawczych. Po długim czasie dziecko przystosowuje się do sytuacji, ale wykazuje trudności podczas kontrolowania swoich czynów i cechuje się minimalizacją ambicji życiowych. Ostatnie zachowanie charakteryzuje dziecko, które dostosowuje się do sytuacji w fazie początkowej, a następnie z czasem zaczynają być u niego widoczne konsekwencje rozwodu i przeżycia z nim związane. W ten sposób funkcjonują najczęściej dzieci w wieku dojrzewania, udające, że są na tyle dorosłe, iż potrafią sobie poradzić. Niestety ponoszą one później liczne konsekwencje emocjonalne związane z trudną sytuacją (Błażek, Lewandowska-Walter, 2017).

Konsekwencje rozwodu są niekorzystne dla dziecka na każdym etapie jego rozwoju. Zarówno niemowlęta, jak i dzieci starsze, a także osoby dorosłe przeżywają następstwa rozstania matki i ojca. Według większości badaczy najbardziej niekorzystnym czasem na rozwód rodziców jest jednak preadolescencja (11–13 lat), gdyż w tym wieku dziecko jest już doskonale zorientowane w sytuacji domowej, ale nie jest na tyle silne, aby poradzić sobie z ciężarem własnych emocji i przeżyć (Rusinkiewicz, 2015). Nastolatki często oczekują od dorosłych wynagrodzenia w formie materialnej za straty związane z rozwodem. Niekiedy dzieci zawierają przymierze z jednym z rodziców, równocześnie odtrącając drugiego. Opis funkcjonowania dzieci rozwiedzionych rodziców z podziałem na różne grupy wiekowe znajdziemy w publikacjach wielu autorów (por. Beisert, 2008; Cudak, 2004; Farnicka, 2000; Herbert 2005; Kuśmierz, 2000; Lewicka-Zelent, Wąsik, 2015; Skalska, 1991; Stojanowska, 1997).

Z doniesień z badań wynika, że łatwiej z rozwodem radzą sobie dzieci, które są pewne siebie i świadome swoich mocnych stron, samodzielne oraz znające różne strategie radzenia sobie ze stresem i potrafiące je stosować. Dużo gorzej radzą sobie natomiast z rozwodem te dzieci, które w trakcie rozstania rodziców są obciążane emocjami i zadaniami, które powinny dotyczyć osób dorosłych, oraz doświadczają parentyfikacji (Śniegulska, 2018).

Większość autorów podkreśla, że nie tyle sam rozwód, ile kontynuowanie konfliktu między rodzicami, a jeszcze bardziej angażowanie dziecka w konflikt, manipulowanie nim, indoktrynacja przeciw drugiemu opiekunowi i ograniczanie swobodnych kontaktów z drugoplanowym opiekunem, powodują zaburzenia w rozwoju dzieci i utrudniają ich adaptację do sytuacji kryzysowej, w jakiej się znalazły (por. Czerederecka, 2018; Pohorecka, 1994; Stojanowska, 1997).

Z punktu widzenia współczesnej wiedzy psychologicznej głównym kosztem rozwodu dla dziecka wydaje się naruszenie istniejącego przywiązania z rodzicem. Wynika z tego, że priorytetem w planowaniu opieki po rozwodzie powinno być zachowanie więzi (Kujawa, Jezierski, 2016).

KRZYWDZENIE EMOCJONALNE

Krzywdzenie emocjonalne nie jest zjawiskiem nowym. Chociaż wśród teoretyków i praktyków panuje zgoda co do tego, że emocjonalne krzywdzenie i zaniedbywanie jest najpowszechniejszą formą krzywdzenia dzieci, to obszar ten pozostaje naj słabiej zbadany i najmniej rozpoznany. Krzywdzenie emocjonalne to dynamiczny konstrukt społeczny podlegający stałym zmianom. To, co dziś uznajemy za emocjonalnie krzywdzące i uzasadniające interwencję, nie zostałyby za takie uznane ćwierć wieku temu, a w wielu państwach – nawet dziś. Cechy krzywdzenia emocjonalnego pozostają w dużej mierze nieokreślone, co sprawia, że zjawisko to jest trudne do zdefiniowania w sensie operacyjnym (Iwaniec, 2012).

Przemoc emocjonalna to określenie używane zamiennie z przemocą psychiczną. Zagadnienia te dotyczą wszystkich słów i zachowań mających na celu obniżenie poczucia własnej wartości, poczucie bezsilności oraz zaburzenia sensu życia. Te wszystkie działania sprawcy są celowe, a to wszystko po to, aby zapanować nad myślami i emocjami drugiej osoby w celu zaspokojenia własnych potrzeb (Biere, 1992, za: Widera-Wysoczańska, 2010). Przejawami krzywdzenia emocjonalnego będą najczęściej zachowania naruszające cześć lub godność dziecka, jak np. poniżanie, wyszydzanie i straszenie, ale także zachowania godzące w inne dobra, takie jak wolność, życie prywatne, rodzinne i tajemnica korespondencji (Trocha, 2011).

Przemoc psychiczną, nazywaną również krzywdzeniem emocjonalnym dziecka, trudniej zdefiniować niż przemoc fizyczną, m.in. dlatego, że nie ma tak jednoznacznego momentu przekroczenia granicy dziecka jak w przypadku np. uderzenia. Przemoc psychiczna to „swego rodzaju kontinuum: niektóre czyny lub zachowania uznawane za stosunkowo łagodne zdarzają się sporadycznie, inne bywają ciężkie i wyjątkowo destrukcyjne” (Iwaniec, 2012, s. 31). Na definicję krzywdzenia emocjonalnego dodatkowo duży wpływ ma kontekst kulturowy oraz społeczne normy odnoszące się do wychowania i roli opiekuna.

Jedną z najbardziej rozpowszechnionych definicji przemocy psychicznej jest ta zaproponowana przez Światową Organizację Zdrowia, która za przemoc psychiczną uznaje brak środowiska wspierającego dziecko, w tym dostępności osoby dla dziecka znaczącej, co uniemożliwia dziecku rozwój kompetencji emocjonalnych, społecznych

adekwatnych do jego osobistych możliwości i kontekstu społecznego (Włodarczyk, 2017). Niekorzystne działania wobec dziecka powodują lub z dużym prawdopodobieństwem mogą spowodować negatywne konsekwencje zdrowotne, psychiczne i moralne lub społeczne dla jego rozwoju. Do krzywdzenia emocjonalnego dochodzi w relacji dziecka z rodzicem lub inną osobą, z którą dziecko pozostaje w relacji opartej na zaufaniu, władzy lub odpowiedzialności. Działania uznawane za krzywdzenie emocjonalne obejmują ograniczanie swobodnego poruszania się, upokarzanie, oczernianie, straszenie, dyskryminowanie i wyśmiewanie oraz wszelkie inne нефизyczne formy wrogiego lub odrzucającego traktowania (Włodarczyk, 2017).

Krzywdzenie psychiczne oznacza powtarzający się wzorzec zachowań opiekuna lub skrajnie drastyczne wydarzenie (lub wydarzenia), które wywołują u dziecka poczucie, że jest nic nie warte, złe, niekochane, niechciane lub zagrożone i że ma ono wartość tylko wtedy, gdy zaspokaja potrzeby innych. Krzywdzenie takie obejmuje odtrącanie, zastraszanie, izolowanie, wyzyskiwanie/deprawowanie, brak reakcji emocjonalnej oraz zaniedbywanie rozwoju umysłowego, opieki medycznej i nauki (Garbarino i wsp., 1986; Hart, Germain, Brassard, 1987, za: Iwaniec, 2012).

Glaser (2011) wymienia następujące kategorie szkodliwych interakcji opiekun–dziecko:

1. Niedostępność emocjonalna, brak reakcji emocjonalnej i zaniedbywanie emocjonalne (kategoria ta ilustruje naruszenie podstawowej potrzeby i prawa dziecka do bycia dostrzeganym).
2. Relacja z dzieckiem oparta na wrogości, obwinianiu, oczernianiu, odrzucaniu i traktowaniu jak kozła ofiarnego. Na ogół dotyczy ona konkretnego dziecka i często jest oparta na przekonaniu, że zasługuje ono na takie traktowanie ze względu na przypisywane mu negatywne cechy (kategoria ta ilustruje naruszenie podstawowej potrzeby i prawa dziecka do bycia cenionym i kochanym za to, kim jest).
3. Nieodpowiednie rozwojowo lub niekonsekwentne interakcje z dzieckiem. Obejmują one oczekiwania przewyższające możliwości rozwojowe dziecka lub zbyt niskie na danym etapie jego rozwoju, surowe i niekonsekwentne dyscyplinowanie oraz eksponowanie na niezrozumiałe dla dziecka i traumatyczne zdarzenia lub interakcje, w szczególności przemoc domową (kategoria ta ilustruje naruszenie podstawowej potrzeby i prawa dziecka do bycia postrzeganym w sposób odpowiedni do wieku/etapu rozwojowego);
4. Nieostrzeżenie lub nieuznanie indywidualności dziecka i granic psychicznych między rodzicem a dzieckiem oraz nieumiejętność odróżnienia rzeczywistości dziecka od przekonań i życzeń rodzica. Dziecko służy wtedy zaspokajaniu

potrzeb rodzica, jest jego „przedłużeniem”. Sytuację tę obserwujemy często, gdy dziecko wciągane jest w konflikt między zwaśnionymi rodzicami. Kolejnym przykładem jest zmyślanie lub prowokowanie choroby (zespół Münchhausena *per procura*), kiedy opiekun chce, aby dziecko było uznawane za chore (kategoria ta ilustruje naruszenie podstawowej potrzeby i prawa dziecka do bycia postrzeganym i uznawanym za odrębną, jedyną w swoim rodzaju jednostkę, posiadającą własne odczucia i poglądy);

5. Brak promowania socjalizacji dziecka we właściwym mu otoczeniu przyjmujący postaci nieodpowiedniej socjalizacji lub demoralizacji, izolowania dziecka lub niezapewniania mu stosownej stymulacji i możliwości nauki (kategoria ta ilustruje pogwałcenie podstawowej potrzeby i prawa dziecka do stopniowego nabywania umiejętności funkcjonowania poza rodziną).

Na uwagę zasługuje także to, że krzywdzenie psychiczne dziecka może stanowić jedną z odmian przemocy w rodzinie. Zjawisko to definiuje Ustawa z 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie w art. 2 pkt 2. Definicja stanowi, że jest to m.in. jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste członków rodziny (np. dzieci własnych, przysposobionych, wnuków), w szczególności naruszające ich godność, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą (Trocha, 2011).

Należy podkreślić, że wszystkie działania rodziców, takie jak rywalizacja o uczucia dziecka, angażowanie go w konflikt z byłym partnerem lub dążenie do stworzenia z nim koalicji, a także do uzyskania fizycznej i psychicznej wyłączności do dziecka poprzez izolowanie od drugiego z rodziców i dewaluowanie go (Czerederecka 2018), należy uznać za formy krzywdzenia emocjonalnego najmłodszych członków rodziny i przejawy łamania jednego z podstawowych praw dzieci, jakim jest prawo do obojga rodziców (Porembska, 2020).

Dzieci, które doznają przemocy psychicznej, są nauczone podobnego postępowania względem swoich rodziców i wydaje im się ono naturalne oraz normalne. Są w stanie zadawać ból psychiczny taki sam, jakiego doświadczali w dzieciństwie, nie mając pojęcia, że tak się nie robi. Wzorce wychowawcze, które są przekazywane przez opiekunów, utrwalają się w dzieciach na zawsze. Z tego powodu takie dziecko żyje w ciągłym strachu przed niemocą i aby to uczucie zaspokoić używa przemocy psychicznej, ponieważ nie zna innego wzorca. Skutkiem przemocy jest utrata zaufania do innych ludzi i brak umiejętności ukazywania swoich uczuć. Ze względu na przeżyty traumę dzieci prezentują zniekształcenia poznawcze i emocjonalne. W przypadku, gdy były to

jednorazowe działania, dzieci zaczynają odczuwać strach lub są silnie pobudzone, ale gdy takie czyny miały charakter stały wymagają leczenia u specjalisty (Krasowska-Lis, 2017). Przemoc emocjonalna jest jedną z najdotkliwszych krzywd dziecka, ponieważ zaburza ufność wobec rodzica (Różanowska, 2012, za: Krasowska-Lis, 2017). Ponadto długotrwałe doświadczanie przemocy emocjonalnej może powodować niezdolność do usamodzielnienia się, a to sprawia, że człowiek nie może poradzić sobie z podstawowymi problemami. To powoduje spadek wiary w siebie i szukanie nowych, łatwiejszych rozwiązań problemu, a w ten sposób osoby te popadają w uzależnienia lub kierują się na ścieżkę przestępczą (Pacewicz, 1993, za: Krasowska-Lis, 2017).

Istotnym elementem definicji krzywdzenia emocjonalnego jest spostrzeżenie, że krzywdzące zachowanie lub zaniechanie nie musi być intencjonalne – niektórzy rodzice nie zdają sobie w ogóle sprawy, że wyrządzają dziecku krzywdę. Nadopiekuńczość czy nierealistyczne oczekiwania w stosunku do dziecka to doskonałe przykłady postaw świadczących o tym, że rodzic może nie być świadomy krzywdy wyrządzonej dziecku (Iwaniec, 2012).

ROLA OZSS W POSTĘPOWANIU ROZWODOWYM

Opiniodawcze Zespoły Sądowych Specjalistów powstały 1 stycznia 2016 r. na mocy Ustawy z dnia 5 sierpnia 2015 r. o opiniodawczych zespołach sądowych specjalistów (Dz.U. 2015.1418) i zajęły miejsce rodzinnych ośrodków diagnostyczno-konsultacyjnych (działających do końca 2015 r.). Ośrodki te, mimo odmiennego nazewnictwa, pełnią rolę pomocniczą dla wymiaru sprawiedliwości niemal od lat 20. XX w. Należy jednak zauważyć, że historia tego wsparcia jest znacznie dłuższa w przypadku spraw nieletnich niż rodzinnych i opiekuńczych (Madejska-Włodarczyk, 2016).

Opiniodawcze Zespoły Sądowych Specjalistów działają w ramach sądu okręgowego. W ich skład wchodzi specjaliści z zakresu psychologii, pedagogiki, wybranych działów medycyny (np. pediatrii, medycyny rodzinnej, psychiatrii oraz psychiatrii dzieci i młodzieży). Głównym obszarem pracy zespołów jest diagnostyka i sporządzanie opinii w sprawach rodzinnych i opiekuńczych oraz w sprawach nieletnich. Opinie mają być wydawane po przeprowadzeniu specjalistycznych badań, zgodnie z zakresem kompetencji poszczególnych specjalistów. Sąd (jako zleceniodawca), zwracając się do zespołu o wydanie opinii w sprawie, stawia jednocześnie tezę, na którą odpowiedzi oczekuje. Badaniem objęte są wyłącznie osoby ujęte w postanowieniu sądu. W sprawach rodzinnych są to, odpowiednio, małoletni i ich rodzice, zdarza się jednak, że sąd obejmuje badaniem także obecnych partnerów rodziców, aby dokładniej poznać relacje panujące w systemie rodzinnym.

Podstawowe metody badawcze OZSS obejmują analizę akt sprawy, wywiady z badanymi (w tym z małoletnimi, które przeprowadzane są bez obecności rodziców – w razie niewyrażenia na to zgody przez opiekunów specjaliści odstępują od badania dzieci), obserwację zachowań i wzajemnych relacji osób badanych, a także materiały kwestionariuszowe (np. testy psychologiczne), analizę dokumentacji (np. medycznej) oraz konsultacje w zespole opiniującym (jego skład może zostać poszerzony m.in. o specjalistę w zakresie psychiatrii dziecięcej). W zależności od sytuacji możliwe jest również nawiązanie kontaktu z wychowawcą z placówki, jeśli dziecko w niej przebywa (np. z domem dziecka), lub przedstawicielem służb społecznych współpracujących z rodziną (np. pracownikiem socjalnym czy kuratorem sądowym).

Badania diagnostyczne przeprowadzane przez OZSS odbywają się zgodnie z zasadami zawartymi w zarządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 lutego 2016r. w sprawie ustalenia standardów metodologii opiniowania w OZSS (Dz.U. 2016 poz. 76). Wskazano tam m.in., że w przypadku opiniowania w sprawach rodzinnych zadaniem zespołu jest dokonanie kompleksowej diagnozy systemu rodzinnego mającej na celu udzielenie odpowiedzi na tezy dowodowe organu zlecającego oraz że dla oceny kompetencji wychowawczych rodziców lub opiekunów małoletnich wskazana jest analiza ich funkcjonowania osobowościowego.

CEL I ORGANIZACJA BADAŃ

Celem niniejszych badań była odpowiedź na pytanie, jakie formy krzywdzenia emocjonalnego stosują rodzice zaangażowani w konflikt okołorozwodowy względem swoich dzieci. Aby odpowiedzieć na tak postawione pytanie, dokonano analizy 30 losowo wybranych opinii przygotowanych przez specjalistów z sześciu różnych OZSS. Opinie powstały w latach 2017–2020 i sporządzono je na zlecenie sądu w sprawach rozwodowych. Zaprezentowane wyniki są częścią szerszego projektu badawczego pt. *Funkcjonowanie psychospołeczne małoletnich w sytuacji rozpadu rodziny na podstawie analizy treści opinii sporządzonych przez OZSS w sprawach rozwodowych* finansowanego ze środków Akademii Pedagogiki Specjalnej w latach 2019–2020. Przed przystąpieniem do badań opinie poddano procesowi anonimizacji. Badania przeprowadzono po uzyskaniu wymaganych zgód od określonych organów i instytucji.

W celu zinterpretowania danych posłużono się autorskim narzędziem badawczym skonstruowanym w taki sposób, aby każdą opinię zbadać zgodnie z wybranymi kryteriami. Wszystkie opinie zostały sporządzone zgodnie ze wzorem dołączonym do zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 1 lutego 2016 r. w sprawie ustalenia

standardów metodologii opiniowania w OZSS (Dz.U. 2016 poz.76). W związku z tym zawierały następujące części: dane osób badanych; daty badań; zastosowane metody badawcze; analizę i interpretację zebranego materiału badawczego (w tym charakterystykę środowiska rodzinnego z uwzględnieniem sytuacji opiekuńczo-wychowawczej, charakterystykę psychologiczną osób badanych, wyniki konsultacji lekarskiej, jeśli się odbyła) i wnioski będące odpowiedzią na tezę dowodową.

WYNIKI BADAŃ

Analiza treści opinii OZSS wskazuje, że badaniem objęto 43 małoletnich i ich rodziców (30 matek i 30 ojców). W 18 rodzinach było jedno dziecko, w 11 rodzinach wychowywała się dwójka rodzeństwa i w jednej rodzinie wychowywało się troje dzieci. Podział grupy badanej ze względu na płeć to 19 dziewczynek i 24 chłopców. Szczegółowe dane dotyczące wieku małoletnich przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1

Wiek małoletnich objętych badaniem

Poniżej 3 r.ż.		3-5 lat		6-10 lat		11-15 lat		Powyżej 15 r.ż.		Łącznie	
Dz.	Ch.	Dz.	Ch.	Dz.	Ch.	Dz.	Ch.	Dz.	Ch.	Dz.	Ch.
2	3	6	6	5	8	5	5	1	2	19	24

Dz. - dziewczynki, Ch. - chłopcy.

Źródło: wyniki badań własnych.

Analiza dostępnego materiału wskazuje, że sądy formułują bardzo różne pytania w tezach dowodowych kierowanych do OZSS w sprawach rozwodowych (tab. 2). Do najczęstszych należą pytania o aktualną sytuację opiekuńczo-wychowawczą, relacje i więzi emocjonalne łączące małoletniego z każdym z rodziców oraz predyspozycje i postawy rodzicielskie rodziców. Niejednokrotnie zdarza się, że sądy pytają wprost o rozstrzygnięcie konkretnej sprawy. Jak wskazuje Ostaszewski (2013), oczywiste jest, że to sąd rozstrzyga w sprawie, dokonując swobodnej oceny wszystkich zebranych dowodów, w tym także opinii OZSS, jednak niewątpliwie waga tego szczególnego dowodu ze względu na jego obiektywność i wykorzystanie specjalistycznych źródeł wiedzy jest nieporównywalna z innymi, więc i formułowane w jego treści rozwiązania mają dużą szansę znaleźć odzwierciedlenie w ostatecznych wyrokach. Zdaniem autora takie formułowanie tez może być nawet uznane za próbę przekazania części kompetencji sądu na rzecz badających z ośrodka, by zatem uniknąć takich

zarzutów, celowe wydaje się zachowanie przez sędziów większej ostrożności przy formułowaniu pytań do opinii.

Tabela 2

Tezy dowodowe stawiane przez sąd

Pytania do opinii	n
Charakterystyka środowiska rodzinnego, określenie sytuacji opiekuńczo-wychowawczej małoletniego	27
Relacje, więzi emocjonalne łączące dziecko z rodzicami	26
Predyspozycje rodziców	25
Wpływ rozwodu na dobro dziecka	21
Które z rodziców daje lepsze gwarancje sprawowania bezpośredniej pieczy nad dzieckiem	17
Ustalenie wymiaru i formy kontaktów małoletniego z rodzicem, z którym miałby nie zamieszkiwać	15
Szczegółowe charakterystyki małoletnich (np. pytania o konkretne zachowania i ich przyczyny)	13
Współpraca między rodzicami, ich gotowość do podejmowania wspólnych działań	10
Inne: np. zasadność pozbawienia władzy rodzicielskiej, czy dzieci podlegają manipulacji kogośkolwiek z członków rodziny, czy zasadne jest podjęcie terapii przez rodziców, postrzegania przez dziecko rodziców w strukturze rodziny, o rozstrzygnięcie sprawy.	8

*Liczby nie sumują się do wartości 30, gdyż sądy, kierując sprawę do OZSS, zadają zwykle więcej niż jedno pytanie.

Źródło: wyniki badań własnych.

Biorąc pod uwagę cel badania, podczas analizy treści opinii szczególną uwagę zwracano na fragmenty, w których specjaliści wskazywali zachowania rodziców świadczące o włączaniu małoletnich w konflikt między dorosłymi. W opiniach pojawiały się opisy różnych zachowań rodziców, w tym agresywnych, stosowane zarówno wobec dziecka, jak i drugiego rodzica, a także w kierunku innych osób w obecności małoletniego. W jednej z opinii pojawił się taki opis:

każde z rodziców włącza w sytuację rodzinną przedstawicieli placówek, do których uczęszczają dzieci opowiadając nauczycielom i innym rodzicom o problemach w relacjach ze współmałżonkiem oraz sąsiadów na osiedlu, gdzie mieszkają; również obserwacja matki na terenie tut. OZSS, kiedy głośno komentowała (momentami krzycząc i używając niecenzuralnych słów) postępowanie męża w obecności zarówno dzieci, jak i pracowników OZSS przebywających w ośrodku wskazuje na jej trudności w funkcjonowaniu... (Opinia 3A)

Takie impulsywne zachowanie rodzice jest obciążające psychicznie dla małoletniego, naraża dziecko na przeżywanie lęku i wstydu, a także utratę poczucia bezpieczeństwa w obecności rodzica. W niektórych opiniach specjaliści wskazywali, że rodzice zdają się nie wiedzieć, iż ich agresywne zachowania w stosunku do drugiego rodzica w obecności dziecka są także formą przemocy wobec małoletnich narażonych na obserwację nieprawidłowych relacji interpersonalnych.

Ze względu na to, że specjaliści sporządzający opinie, opisując sytuację opiekuńczo-wychowawczą małoletniego/małoletnich, nie zawsze wprost wskazywali na jedno z rodziców jako wszczynające kłótnię czy generujące konflikt, w niniejszym opracowaniu przyjęto zasadę, że liczba *n* dotyczy jednej opinii i oznacza że małoletni wzrastający w danej rodzinie doświadczyli takiej sytuacji.

Tabela 3

Zachowania agresywne rodziców

Zachowanie rodzica	<i>n</i>	%
Wszczynianie kłótni/awantur z drugim rodzicem w obecności dziecka (m.in. stosowanie niecenzuralnych słów, wyzwisk; krzyki w stosunku do drugiego rodzica)	23	76%
Pouczanie, krytykowanie, deprecjonowanie drugiego rodzica w obecności dziecka	21	70%
Impulsywne zachowania i krzyki w kierunku innej osoby (np. członka rodziny, nauczyciela, innego rodzica, sąsiada) w obecności dziecka	13	43%
Wszczynianie kłótni z drugim rodzicem podczas używania trybu głośnomówiącego w czasie rozmowy telefonicznej w obecności dziecka	9	30%
Wzajemne nagrywanie się smartfonem przez rodziców	8	26%
Przepychanie, popychanie, szarpanie, bójka z drugim rodzicem w obecności dziecka	4	13%
Szarpanie i wrywanie sobie dziecka w trakcie kłótni	2	6%
Zachowania agresywne w stosunku do dziecka (krzyki, klapsy)	2	6%

Źródło: wyniki badań własnych.

Z analizy treści opinii wynika, że do zachowań agresywnych między rodzicami szczególnie często dochodzi, kiedy mimo narastających trudności nadal mieszkają razem (może to mieć miejsce zarówno podczas etapu początkowego konfliktu, jak i w trakcie toczącego się procesu czy już po orzeczeniu rozwodu). W jednej z opinii wskazano:

Małżonkowie pomimo braku porozumienia w podstawowych sprawach związanych z wychowaniem małoletnich i prowadzeniem domu, nadal zamieszkiwali wspólnie, co prowadziło do wielu awantur domowych, których nieustannymi świadkami były dzieci stron. W domu dochodziło również do interwencji policji. Kłótnie i konflikty między rodzicami szczególnie mocno przeżywał syn, który w trakcie jednej z awantur wyskoczył przez okno i uciekł z domu. (Opinia 6B)

W analizowanych opiniach specjaliści opisywali różne sposoby reakcji małoletnich na kłótnie rodziców – młodsze dzieci często oglądały bajki, zwiększając natężenie głośności, niektóre dzieci starały się godzić zwaśnione strony, inne płakały, a wśród starszych dzieci pojawiały się takie zachowania jak ucieczki z domu, chwilowe przeprowadzki do dziadków czy innych członków rodziny, słuchanie głośnej muzyki oraz zamykanie się w swoim pokoju i izolowanie od rodziców.

Kolejną kategorią zachowań rodziców wyodrębnioną na podstawie analizy treści opinii OZSS jest włączanie dziecka w sprawy przynależne dorosłym (tab. 4). Specjaliści opisują rodziców, którzy przejawiają takie zachowania, jako mających trudności z oddzieleniem spraw partnerskich od rodzicielskich. W przypadku 46% opinii pojawiły się sytuacje, w których rodzice traktowali dzieci jako postaćów przekazujących informacje między nimi, np. w jednej z opinii specjaliści wskazali:

Opiniowany nadal obawia się w wielu sytuacjach reakcji matki małych, co sprawia, że naraża córki na konfrontację z matką włączając je w konflikt rodzicielski (np. nie powiedział opiniowanej o swoim związku partnerskim albo o wizycie u dentysty i wyrwaniu zęba jednej z małych oczekując, że córki same przekażą informacje matce). (Opinia 4C)

Niektórzy rodzice tworzą swego rodzaju koalicję z dzieckiem przeciwko drugiemu rodzicowi, np.:

Małoletni jest pod silnym wpływem matki, tworzy z nią koalicję przeciwko ojcu, stara się być lojalnym wobec niej, dąży do spełniania jej oczekiwań, rezygnując czasem z własnych potrzeb (np. unormowania relacji z ojcem). W swoim zachowaniu małoletni czasem wprost realizuje pragnienia matki (np. agresywne zachowania wobec ojca). (Opinia 6A)

lub

Chłopiec przejmuje od matki nieprawidłowe wzorce radzenia sobie z konfliktem (w aktach sprawy znajdują się dane wskazujące, że matka w obecności syna nie tylko używa wulgaryzmów sama, ale i namawia dziecko do ich używania w stosunku do ojca i jego rodziny) oraz trudnymi emocjami, o czym świadczą m.in. jego zachowania agresywne wobec ojca, a także dewastacja ścian w jego mieszkaniu będąc pod opieką matki. (Opinia 2D)

Tabela 4

Włączanie dziecka w sprawy przynależne dorosłym

Zachowanie rodzica	n	%
Przekazywanie informacji poprzez dziecko	14	46%
Instrumentalne traktowanie dziecka (np. robienie zdjęć, nagrywanie na potrzeby postępowania, oczekiwanie, że będzie zeznawało w sądzie, załączanie maili, listów do akt sądowych)	12	40%
Oczekiwanie szczegółowych informacji dotyczących przebiegu spotkania z drugim rodzicem, komentowanie aktywności podczas kontaktu, wyrażanie negatywnych opinii	8	26%
Opowiadanie dziecku o swoich problemach, zwierzanie się ze spraw małżeńskich, traktowanie dziecka jako partnera	6	20%

Zachowanie rodzica	n	%
Informowanie dziecka o etapach konfliktu między dorosłymi, o przebiegu rozpraw sądowych	6	20%
Tworzenie tzw. koalicji z dzieckiem przeciwko drugiemu rodzicowi (np. nakłanianie do nieposłuszeństwa)	6	20%
Stosowanie tzw. szantażu emocjonalnego względem dziecka (np. „jak pójdiesz do mamy/taty, zaptaczę się z tęsknoty”)	5	16%
Informowanie dziecka o sprawach finansowych, alimentach, zadłużeniach	5	16%
Prowadzenie rozmów na temat konfliktu lub drugiego rodzica z innymi osobami (np. z obecnym partnerem, innym członkiem rodziny) w obecności dziecka	4	13%
Obciążanie dziecka wspólnymi tajemnicami, zakaz przekazywania ich drugiemu rodzicowi (np. dotyczących wspólnie spędzanego czasu, wyjazdów itd.)	4	13%
Przekazywanie dziecku konkretnych oczekiwań / wywieranie presji jakich informacji ma udzielać (np. przekazanie notesu ze wskazówkami, jakich odpowiedzi ma udzielać kuratorowi / co ma mówić na wywiadzie w OZSS)	2	6%
Prowadzenie „dorosłych” rozmów w obecności dzieci (np. rodzice rozmawiają o trudnościach w małżeństwie)	2	6%

Źródło: wyniki badań własnych.

Dużym wyzwaniem dla zwaśnionych stron konfliktu rodzicielskiego pozostaje organizacja kontaktów małoletnich z rodzicem, z którym na co dzień nie mieszkają. Jak wynika z dostępnych danych, to właśnie przy okazji przekazywania dziecka często dochodzi do nieporozumień między rodzicami, kłótni, awantur, również z udziałem policji czy kuratora sądowego, a także innych członków rodziny. W analizowanych opiniach specjaliści wskazują, że wielu rodziców przychodzi na spotkanie z dzieckiem w obecności jakiegoś świadka, aby móc potem przedstawić jego relację jako dowód przed sądem na nieprawidłowości w przebiegu kontaktów. Z dostępnego materiału wynika, że w 43% przypadków dochodzi do konfliktu na tle nocowania dziecka u drugiego rodzica, głównie dotyczy się to dzieci młodszych – do ok. 5 r.ż. W analizowanych opiniach w 20% przypadków opiekun pozwalał na spotkania dziecka z drugim rodzicem jedynie wtedy, kiedy sam miał coś zaplanowane na ten czas (np. wyjazd, dodatkowa praca, spotkanie).

Kolejną zauważaną przez specjalistów z OZSS formą krzywdzenia małoletnich jest instrumentalne traktowanie dziecka, co przybiera bardzo różną postać. Dorosli, skoncentrowani na sobie oraz udowodnieniu winy drugiej strony, często zapominają o kosztach emocjonalnych, jakie ponoszą małoletni znajdujący się w centrum rodzicielskiego konfliktu. Z analizy treści opinii wynika, że wielu rodziców za wszelką cenę dąży do przedstawienia w sądzie dowodów uzyskanych za pośrednictwem małoletnich (wydruki wiadomości mailowych z drugim rodzicem, stenogramy ich rozmów telefonicznych, zdjęcia, nagrania z rozmów z małoletnimi – często dziecko przepytywane na konkretną okoliczność nie zdaje sobie sprawy, jaki jest tego cel). Od starszych dzieci (np. nastolatków) rodzice oczekują, że będą zeznawać w sądzie i opowiedzą się po ich stronie, np.:

Opiniowana dwukrotnie wносиła o wysłuchanie syna przed Sądem, co świadczy o tym, że za wszelką cenę dąży do osiągnięcia własnych celów, traktując małego instrumentalnie, nie biorąc pod uwagę kosztów emocjonalnych, jakie dziecko może w związku z tym ponieść. (Opinia 3B)

Tabela 5

Utrudnianie kontaktów

Zachowanie rodzica	n	%
Brak zgody rodzica wiodącego na nocowanie dziecka u drugiego rodzica	13	43%
Izolowanie dzieci od drugiego rodzica	11	36%
Wyjazd z dziećmi na wakacje, na święta lub do rodziny w czasie terminu spotkania z drugim rodzicem	10	33%
Chęć bycia obecnym podczas spotkań dziecka z drugim rodzicem lub dążenie do kontaktów w obecności kuratora sądowego, tzw. pełna kontrola	9	30%
Brak zgody na odrobienie niezrealizowanego kontaktu oraz na zamianę terminu spotkań	8	26%
Zakaz swobodnego telefonicznego kontaktowania się z drugim rodzicem, zgoda wyłącznie na rozmowy z aparatu rodzica wiodącego i w trybie głośnomówiącym	7	23%
Przekazywanie dziecka na kontakt tylko wtedy, gdy rodzic realizuje w tym czasie własne potrzeby	6	20%
Wzywanie policji, innych świadków nieprawidłowości	6	20%
Uniemożliwianie kontaktów z drugim rodzicem poprzez wcześniejsze odbieranie dzieci z placówek lub nieposyłanie ich tego dnia do placówki	6	20%
Nierespektowanie terminów i godzin kontaktów (przetrzywanie dziecka)	6	20%
Nieotwieranie drzwi rodzicowi przychodzącemu na spotkanie	5	16%
Konflikt o terminy spotkań, każde z rodziców podaje własny terminarz	5	16%
Wyprowadzenie się z dzieckiem bez poinformowania o tym drugiego rodzica, zmiana placówki,	5	16%
Przekazywanie dziecku informacji, że nie może spotkać się z drugim rodzicem, bo ten działa na jego niekorzyść (np. „ojciec nie dba o ciebie”, „ciągle przez niego chorujesz”)	4	13%
Przekazywanie na weekend z drugim rodzicem zbyt wielu książek, zeszytów, zadań do nauki, aby nie było czasu na przyjemności i zbyt miłe spędzania czasu	3	10%
Uprowadzenia rodzicielskie	2	6%

Źródło: wyniki badań własnych.

Jak wskazują charakterystyki psychologiczne osób badanych zawarte w analizowanych opiniach, wielu rodziców prezentuje silnie negatywne emocje w stosunku do (byłego) współmałżonka, co utrudnia im podejmowanie współpracy rodzicielskiej, a także sprawia, że patrzą na dziecko przez pryzmat własnych odczuć i pragnień. Kiedy rodzic czuje żal, złość czy niechęć do byłego partnera i nie miał okazji przepracować tych uczuć w kontakcie terapeutycznym, często przekazuje swoje negatywne emocje dziecku, bardziej lub mniej świadomie. W tabeli 6 przedstawiono przykładowe zachowania opiekunów służące wykreowaniu negatywnego wizerunku drugiego rodzica. W analizowanych opiniach w 76% diagnozowanych spraw rozwodowych specjaliści odnotowali sytuacje, w których rodzic w obecności dziecka wskazywał nieprawidłowości w postępowaniu drugiego rodzica, np.:

[...] matka mówi córce, że nie może spotykać się z ojcem, gdyż ten nie dba o nią, ubiera ją za ciepło albo za zimno na spacer, nie pamięta o założeniu czapki, nie gotuje zup i przez niego dziewczynka zawsze wraca chora i nie może chodzić do przedszkola, które bardzo lubi. (Opinia 5B)

lub

[...] ojciec przekazuje dzieciom, że matka ich nie kocha, niedługo będzie miała nowe dziecko z obecnym partnerem i je porzuci. (Opinia 1C)

Tabela 6

Kreowanie negatywnego wizerunku drugiego rodzica

Zachowanie rodzica	n	%
Wskazywanie nieprawidłowości w postępowaniu drugiego rodzica w obecności dziecka (np. że źle żywi, ubiera lub opiekuje się)	23	76%
Wzbudzanie strachu, indukowanie lęku przed drugim rodzicem (np. „jak pojedziesz do ojca, to już do mnie nie wrócisz”; „jak zostaniesz u matki, to może spotkać cię coś złego”)	9	30%
Utrudnianie relacji z drugim rodzicem, wzmacniając tym samym relacje ze swoim nowym partnerem (np. wspólne wyjazdy, usuwanie zdjęć)	7	23%
Podważanie autorytetu drugiego rodzica w obecności dziecka (np. podważanie zasadności nałożenia kary)	6	20%
Nastawianie dziecka przeciwko rodzinie współmałżonka	5	16%
Pozostawianie dziecka pod opieką innych osób (np. babki, niani, ciotki) zamiast włączenia do opieki drugiego rodzica	4	13%
Przedstawianie drugiego rodzica jedynie w złym świetle, opowiadanie historii z udziałem rodzica, w których zachował się niewłaściwie wobec dziecka	3	10%
Wyrzucanie prezentów, które dziecko otrzymało od drugiego rodzica	3	10%
Próba zmiany nastawienia do drugiego opiekuna w placówce, do której uczęszcza dziecko (np. opowiadanie o trudnościach w relacji ze współmałżonkiem nauczycielom)	3	10%
Wmawianie dziecku, że rodzic faworyzuje rodzeństwo	2	6%

Źródło: wyniki badań własnych.

W 23% przypadków wskazano w opinii, że rodzice potrafią dość szybko po nieformalnym rozstaniu ze współmałżonkiem wprowadzić w życie małych nowego partnera. W jednej z analizowanych opinii (1A) specjaliści, dokonując charakterystyki sześciolatniej dziewczynki, podawali, że mała płakała podczas badania, opisując że tata karze jej mówić „mamo” do swojej partnerki. Z kolei inna dziewczynka (opinia 3D) przyznała, że będąc na wakacjach z matką i jej partnerem, słyszała, jak matka przedstawiała go jako jej ojca, i było jej z tego powodu bardzo przykro, bo tata został w domu.

W sytuacji konfliktu rodzicielskiego dorośli przejawiają nierzadko poważne trudności w zakresie budowania współpracy rodzicielskiej (tab. 7). Konsekwencje braku

porozumienia między rodzicami mogą być bardzo poważne, co wynika z analizy zebranego materiału. Większość skonfliktowanych par nie rozmawia ze sobą bezpośrednio, a sprawy dotyczące dzieci przekazują sobie za pośrednictwem maili lub SMS-ów (53% przypadków) albo za pośrednictwem dziecka, jeśli jego wiek na to pozwala. Robią tak dlatego, że korespondencję taką można wydrukować i przedstawić przed sądem w formie dowodu. Brak współpracy przekłada się bezpośrednio na zachowanie dziecka, które musi nauczyć się funkcjonowania w dwóch różnych systemach wychowawczych, z odmiennymi, a często nawet sprzecznymi oczekiwaniami rodziców.

Tabela 7

Brak współpracy rodzicielskiej

Zachowanie rodzica	n	%
Brak rozmów bezpośrednich, jedynie korespondencja mailowa lub SMS-owa	16	53%
Zapisywanie dziecka do specjalistów (np. psychologa) bez zgody drugiego rodzica	7	23%
Trudności z wyborem placówki (np. szkoły)	6	20%
Brak współpracy w obszarze zdrowia dziecka (np. mały pacjent przyjmuje różne leki, chodzi do dwóch przychodni)	6	20%
Brak przepływu bieżących informacji (np. odnośnie do lekcji, zajęć dodatkowych, kar)	5	16%
Brak listy zakupów, podwójne zimowe ubrania, buty, zabawki u każdego z rodziców	3	10%

Źródło: wyniki badań własnych.

PODSUMOWANIE

Na podstawie analizy treści opinii sporządzonych przez specjalistów OZSS w sprawach rozwodowych przedstawiono różne krzywdzące zachowania rodzicielskie, jakie dorośli stosują w kontaktach ze swoimi dziećmi. Tym samym ukazano, jak szeroko przemoc emocjonalna może być realizowana we współczesnej rzeczywistości społeczno-kulturowej i jakie nieznanne powszechnie jej formy ujawniają się wobec małoletnich w sytuacji konfliktu okołorozwodowego.

Wyniki badań wskazują, że małoletni, których sytuacja rodzinna była diagnozowana w OZSS, szczególnie często doświadczali kłótni i awantur rodzicielskich w ich obecności, byli świadkami deprecjonowania drugiego rodzica, stawali się postaćami opiekunów, przekazując różne informacje dorosłym, a także byli instrumentalnie traktowani przez rodziców mających wobec nich określone oczekiwania (np. dotyczące opowiedzenia się przed sądem po jednej ze stron). Z analizy treści opinii wynika także, że w co trzeciej rodzinie małoletni doświadczają okresowej izolacji od rodzica, z którym nie mieszkają.

Powoduje to wiele negatywnych konsekwencji dla małych, m.in. odczuwanie strachu, lęku lub wstydu, zaburzenia poczucia bezpieczeństwa, utratę zaufania do rodziców lub zaburzone relacje z dorosłymi. Często zdarza się, że jedno z rodziców usiłuje zawrzeć przymierze z dzieckiem, aby wzmocnić działania przeciwko drugiemu opiekunowi. Niejednokrotnie rodzic myli wówczas własne potrzeby i przeżycia (m.in. poczucie krzywdy) z potrzebami dziecka, będąc przekonany, że robi to w jego interesie. Dziecko jest wciągane w pułapkę lojalności, przeżywa poczucie winy i wstyd, które z czasem są tłumione i zastępowane różnymi formami manipulacji wobec nich lub odrzuceniem jednego z nich i obwinianiem go za wszelkie negatywne aspekty życia rodzinnego (Czerederecka, 2020).

Należy pamiętać, że opisywane zachowania rodzicielskie nie muszą być intencjonalne – niektórzy opiekunowie nie zdają sobie sprawy, że wyrządzają dziecku krzywdę. Dlatego warto podejmować różne działania służące zwiększeniu świadomości rodzicielskiej na temat konsekwencji tego typu zachowań. Ponadto zaprezentowana złożoność form przemocy emocjonalnej stawia wysokie wymagania w zakresie ich diagnozy, tym bardziej że dziecko często odmiennie postrzega postępowanie krzywdzącego rodzica. Wyzwaniem będzie także pomoc psychologiczna lub praca psychoterapeutyczna z małymi doświadczeniami opisywanych zachowań. Na zakończenie warto wspomnieć o konieczności poszerzenia świadomości w zakresie różnorodnych form przemocy emocjonalnej, także w środowisku sędziów orzekających w sprawach rodzinnych i rozwodowych, aby ich decyzje uwzględniały zachowania rodziców również w tym obszarze.

E-maile autorek: mporemska@aps.edu.pl, booksholick@wp.pl.

BIBLIOGRAFIA

- Beisert, M. (2008). Strategie radzenia sobie z rozwodem rodziców podejmowane przez dzieci w wieku dorastania. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 7(4), 82–97.
- Błażek, M., Lewandowska-Walter, A. (2017). *Rozwód jako proces. Perspektywa dorosłych i dzieci*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Czerederecka, A. (2008). Manipulowanie dzieckiem przez rodziców rywalizujących o udział w opiece. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 7(4), 15–34.
- Czerederecka, A. (red.). (2018). *Rodzina w sytuacji okołorozwodowej. Współczesne dyalematy psychologiczne i prawne*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Ekspertyz Sądowych.

- Cudak, H. (2004). *Funkcjonowanie dzieci z małżeństw rozwiedzionych*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.
- Farnicka, M. (2000). Sposoby radzenia sobie z rozwodem przez dzieci. *Wychowanie na co Dzień*, 3, 19–22.
- Glaser, D. (2011). Jak sobie radzić z problemem krzywdzenia i zaniedbywania emocjonalnego – dalszy rozwój ram konceptualnych (FRAMEA). *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 10(4), 18–36.
- Herbert, M. (2005). *Rozwód w rodzinie. Jak wesprzeć dzieci?* Gdańsk: Wydawnictwo Psychologiczne.
- Hołyst, B. (1991). *Problemy młodego pokolenia. Studium z zakresu profilaktyki społecznej*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze.
- Iwaniec, D. (2012). Emocjonalne krzywdzenie dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 11(4), 29–47.
- Krasowska-Lis, M. (2017). Przemoc emocjonalna wobec dziecka W: *Horyzonty przemocy. Zagadnienia prawne i psychologiczne* (s. 71-80). Olsztyn: Uniwersytet Warmińsko-Mazurski. Wydział prawa i administracji.
- Kujawa, M., Jezierski, K. (2016). Wspólne rodzicielstwo po rozwodzie – psychologiczne aspekty opieki naprzemiennnej. W: A. Czerederecka (red.), *Standardy opiniowania psychologicznego w sprawach rodzinnych i opiekuńczych*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Ekspertyz Sądowych.
- Kuśmierz, W. (2000). Wpływ rodziny rozbitej na sytuację szkolną dzieci. *Życie Szkoły*, 3, 137–140.
- Lewicka-Zelent, A., Wąsik, M. (2015). Funkcjonowanie psychospołeczne dzieci rozwodzących się rodziców. W: A. Lewicka-Zelent, K. Korona (red.), *Dziecko a rozwód. Bajki dla dzieci rozwodzących się rodziców*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Madejska-Włodarczyk, J. (2017). *Efektywność opiniodawczych zespołów sądowych specjalistów*. Warszawa: Instytut Wymiaru Sprawiedliwości.
- Ostaszewski, P. (2013). Opinie sporządzane przez rodzinne ośrodki diagnostyczno-konsultacyjne w sprawach opiekuńczych i rozwodowych. *Prawo w Działaniu. Sprawy Cywilne*, 14, 7–26.
- Pohorecka, A. (1994). Jak się rozstają. W: A. Pohorecka (red.), *Rozwód? Czy się rozwodzić? Jak się rozwodzić? Co po rozwodzie?* Warszawa: Instytut Psychiatrii i Neurologii.
- Porembska, M. (2020). Prawo dziecka do kontaktów z obojgiem rodziców. W: J. Madalińska-Michalak, A. Wiłkomirska (red.), *Pedagogika i edukacja wobec kryzysu zaufania, wspólnotowości i autonomii*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

- Przetacznik-Gierowska, M., Włodarski, Z. (1994). *Psychologia wychowawcza. Tom 2*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Rusinkiewicz, J. (2015). Rola rodziców w procesie rozwoju dziecka. W: A. Lewicka-Zelent, K. Korona (red.), *Dziecko a rozwód. Bajki dla dzieci rozwodzących się rodziców*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Skalska, M. (1991). Sytuacja emocjonalna dziecka w trakcie procesu rozwodowego rodziców. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 8, 120–121.
- Stojanowska, W. (1997). *Ochrona dziecka przed negatywnymi skutkami konfliktu między jego rodzicami*. Warszawa: Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogiki Specjalnej.
- Śniegulska, M. (2018). Dzieci i młodzież doświadczające rozstania rodziców – wywiady psychologiczne. W: A. Czerederecka (red.), *Rodzina w sytuacji okołorozwodowej. Współczesne dylematy psychologiczne i prawne*. Kraków: Wydawnictwo Instytutu Ekspertyz Sądowych.
- Trocha, O. (2011). Przemoc psychiczna wobec dziecka – aspekty prawne. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 10(4), 56–65.
- Widera-Wysoczańska, A. (2010). *Mechanizmy przemocy w rodzinie*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Włodarczyk, J. (2017). Przemoc wobec dzieci. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 16(1), 192–213.

EMOTIONAL ABUSE OF A CHILD IN A SITUATION OF PARENTAL CONFLICT

The article is an analysis of data from opinions prepared by opinion-giving teams of forensic specialists at the request of the court in divorce cases, in terms of behaviors indicated by specialists as emotional violence against minors. The introduction outlines the psychosocial effects of divorce and introduces the term of emotional abuse. Then, the research results were presented, i.e. various parental behaviors, divided into specific categories, supported by exemplary descriptions of caregivers' actions taken from the opinions. The aim of the article is to show how broadly emotional violence can be implemented in the contemporary socio-cultural reality and what forms, which are not commonly known, are revealed to minors in the situation of a divorce conflict. Based on the opinion data, it has been noticed that harmful behavior does not have to be intentional, and parents are often unaware of the consequences and the power of their impact. It also seems important that specialists working with children, as well as judges adjudicating in divorce, are aware of the complexity of the forms of emotional abuse.

KEYWORDS

DIVORCE, CONFLICT, EMOTIONAL ABUSE, PARENTS, CHILDREN

Cytowanie:

Poremska, M., Odolczyk, K. (2022). Krzywdzenie emocjonalne dziecka w sytuacji konfliktu okołorozwodowego rodziców. *Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka*, 21(2), 57–77.

Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 3.0 Polska.

MINISTERSTWO
SPRAWIEDLIWOŚCI
www.ms.gov.pl

FUNDUSZ
SPRAWIEDLIWOŚCI

Sfinansowano ze środków - Funduszu Sprawiedliwości, którego dysponentem jest Minister Sprawiedliwości